

археологічних культур на території УРСР у V ст.н.е. // Археологія. – 1965. – Т.ХVIII. – С.4].

В.П.Петров неодноразово підкреслював: "Система історичних взаємозалежностей є завжди діючий факт. Жодне явище не існує само по собі, поза тими умовами, які забезпечили його виникнення" [Там само. – С.11]. В часи занепаду Риму відбувається розпад усієї системи зв'язків, що склалася у світі на попередньому хронологічному етапі в умовах світового панування Римської держави і привела до утворення черняхівської культури в Подніпров'ї-Подністров'ї. Навалі гунів В.Петров відводив другорядну роль, зазначаючи, що вона була одним із складових елементів кризи. Саме криза не лише місцевого, а світового масштабу, яка припала на цю добу, і визначила зміну епох.

На думку В.П.Петрова, античну добу в історії України заступає слов'янська, ґрунтовно відмінна від попередньої. В житті людності Наддніпров'я відбувається злам: "З занепадом Риму руйнується вся система відносин, яка в умовах світового панування Римської держави зв'язувала місцеве населення Подунав'я-Подністров'я і Північного Причорномор'я з економікою, політикою й культурою Риму. За нових часів створюється нова система економічних, політичних і культурних зв'язків уже не з Римом, а з Візантією" [Там само. – С.7]. Отже, розрив між черняхівською культурою і ранньосередньовічними слов'янськими культурами В.П.Петров пояснював зміною історичної ситуації, зміною всієї системи соціально-економічних і культурних зв'язків, що супроводжували загибель цивілізаційного центру – Римської імперії.

Таким чином, В.П.Петров в цілому охарактеризував ситуацію, коли цивілізація безпосередньо впливає на суспільство фінальної стадії первісності, що граничить із нею і виступає в ролі ближньої або зовнішньої периферії. В цивілізаційний центр постачалася різноманітна сировина, сільськогосподарські товари тощо. В обмін населення отримувало серед іншого ремісничу продукцію, що задовольняла престижні запити варварської

аристократії, естетичні канони, а також передові для того часу ідеї у галузі ведення господарства, а можливо і соціально-політичного устрою. Вплив цивілізаційного центру полягає головним чином у тому, що пізньопервісна периферія переймає деякі досягнення більш розвинутих сусідів.

За термінологією А.Дж. Тойнбі й А. Лео Оппенгейма, що розглядали світову історію в аспекті взаємодії цивілізацій, такі зовнішньопериферійні суспільства називають "цивілізаціями-супутниками" ("цивілізаціями-сателітами") [Див.: Тойнбі А. Дж. Дослідження історії: В 2-х томах. – К., 1995; Оппенгейм А. Л. Древняя Месопотамия. – М., 1980]. Наведена В.П.Петровим характеристика взаємодії Римської імперії з варварським світом дозволяє розглядати зовнішньопериферійні варварські суспільства як контактні запозичуюче-стимульовані (заимствующе-стимулируемые) суспільства [Павленко Ю.В. История мировой цивилизации. – К., 2002. – С.271-279]. Принципово важливу роль в умовах розвитку контактних запозичуючи-стимульованих соціальних організмів відіграють зовнішні зв'язки, основним видом яких є торгівельні. Але рушійними силами розвитку цивілізацій-супутника є виключно внутрішні процеси, до деякої міри активізовані під дією зовнішніх стимулів, які, проте, не приводять до істотних змін. В термінології А.Дж.Тойнбі цей механізм визначається як "виклик-і-відгук": периферійні суспільства перебудовуються у відповідь на імпульс, що отримують із цивілізаційного центру.

Концепція В.П.Петрова базується насамперед на ґрунтовно розробленій теорії і всебічному аналізі писемних джерел. Але в основних своїх положеннях вона не спростована новими археологічними матеріалами і в цілому знаходить у них нові підтвердження, хоча окремі моменти з точки зору сучасної джерельної бази потребують певних додатків і уточнень. Проте підхід до варварських ранньодержавних утворень першої половини – середини 1 тисячоліття н.е. як до модифікації античної цивілізації відкриває нові можливості у дослідженні як історії України, так і загальноєвропейської історії.

Г.П. Бежнар, асп.

В.К.ВИННИЧЕНКО І В.П.ДОМОНТОВИЧ: ТИПОЛОГІЯ ФІЛОСОФСЬКИХ ПОШУКІВ

В умовах духовного і національного відродження українського народу важливе значення набуває відтворення цілісності філософського процесу, який є основною складовою духовного життя України. Адже недооцінка надбань минулого, багатого історичного досвіду веде до втрати гуманістичних цінностей, нищення не лише елементарної людяності та співстраждання, а й нівелювання морально-суб'єктивного чинника загалом. Відтак відтворення адекватного змісту філософського досвіду української культури та залучення гуманістичних надбань історико-філософської спадщини до потреб сьогодення набувають великого значення. Тому актуальним завданням постає переосмислення поглядів українських мислителів, зокрема В.К.Винниченка та В.П.Петрова, виявлення їх світоглядних і філософських ідей.

Розмістити в одній площині дослідження двох видатних представників української нації дозволило нам декілька причин. Перш за все, впадає в око непересічність цих особистостей, творчість яких захопила широке коло різноманітних проблем, ерудиція та обізнаність в різних сферах наукової і творчої діяльності.

Діапазон творчості Володимира Кириловича Винниченка вражає – проза, драматургія, есе, мемуари, картини. В.Винниченко (1880-1951) – талановитий український письменник, драматург, публіцист, політолог,

державний діяч, одна з найцікавіших постатей ХХ століття. Свого часу у видавництві "Рух" його твори було надруковано у двадцяти трьох томах. Винниченка перекладали в Європі, його п'єси ставили у європейських театрах, екранізували. Його активна й пристрасна політична діяльність уособила всю драматичність української історичної доби початку ХХ століття.

Особливістю творчої індивідуальності В.Петрова (Домонтовича) (1894-1969) була надзвичайна широчінь наукових зацікавлень. Історія, археологія, етнографія, мовознавство, історія філософії, літературознавство – ось далеко не повний перелік дисциплін, що привертали безпосередню увагу вченого. Петров – вчений – універсал, універсалізм якого мав глибоко зумовлений і чітко спрямований характер – він, за словами М.Брайчевського, "сміливо долав "відомчі рамки" наукової парафіальності" [Брайчевський М. В.П.Петров – учений універсал // Слово і час. – 2002. – №10. – С. 13].

По-друге, Домонтович і Винниченко є українськими письменниками, твори яких виразно набувають філософського характеру та змісту. Обоє належать до того типу митців, котрий особливо відчутно оформився в ХХ столітті – вони постійно розмірковують над такими важливими темами і універсальними проблемами, як криза сучасної епохи, ірраціональність/раціональність людської

психіки, взаємини людина – і мистецтво, моральні орієнтири людства, "життя поза свідомістю", екзистенціальні проблеми й перспективи вибору, автентичності тощо.

Названі вище паралелі (а їх перелік можна продовжувати) дають можливість говорити про типологічну схожість відповідно у рамках національної ментальності та особливостей розвитку історії української філософської культури ХХ століття. Ми зробили спробу проаналізувати літературно – філософську спадщину письменників в рамках найвпливовішої і, певною мірою, найпопулярнішої філософії минулого століття – екзистенціалізму, взявши за об'єкт аналізу повісті "Без ґрунту" В. Домонтовича та "Рівновага" В. Винниченка.

В українському культурному середовищі про екзистенціалізм як філософське і літературне явище заговорили в 40-х роках ХХ століття письменники-емігранти. Так, Ю. Шерех на Третньому з'їзді Мистецького Українського Руху у 1948 році висловив думку про паралельність, але не взаємообумовленість світових та вітчизняних явищ духовної культури: "ми маємо свій, із свого кореня, не з чужих впливів і не порядком наслідування зрослий екзистенціалізм, сюрреалізм і інші стилі сучасного світу" [Шерех Ю. Року Божого 1947 // Нові дні. – 1951. – Ч. 15. – С. 16].

Останнім часом екзистенціалізм став трактуватися деякими фахівцями як дещо ширше, ніж впливова філософська концепція ХХ століття – саме екзистенціалізм вважається підґрунтям української філософії. На думку вчених, українська філософська думка характеризується домінуванням екзистенціальних мотивів, обумовлених специфічним "екзистенційно-межовим" світовідчуттям українців, укоріненим в їх світоглядно-ментальних орієнтаціях [Філософія. Курс лекцій. – К., 1994 – С. 229]. Автори А. Бичко та І. Бичко, досліджуючи світоглядно-ментальний рівень українських інтелектуальних характеристик, виводять такі його риси, як "антеїзм" та "екзистенційно-межове" світовідчуття ще з кіммерійських часів. Екзистенційну та персоналістичну спрямованість вітчизняної філософської думки констатують у своїх працях А. Бичко, В. Горський, В. Лісовий, Я. Стратій та ін. Аналізу екзистенціальної проблематики в творчості Лесі Українки, М. Куліша, М. Коцюбинського, В. Винниченка, В. Підмогильного присвячені праці І. Бичко, А. Бичко, Л. Гамаль, Н. Михайловської, Г. Сиваченко, В. Хархун та ін.

Г. Тавризян, досліджуючи проблему людини у французькому екзистенціалізмі, відзначала наявність в ньому теми "людини з бараків" – тобто емігрантів, засланих, біженців, переселенців і т.п. Ця тема виразно лунає, зокрема, у філософії Марселя – людина, в якій забрано "життєвий простір", яка втратила все, чим жила: особисті прихильності, повсякденне оточення, речі, предмети, які були невід'ємною частиною її життя, звичного пейзажу", – така людина перебуває в центрі увазі французького мислителя [Тавризян Г. Проблема человека во французском экзистенциализме: Критический анализ. – М., 1977. – С. 127].

На актуальність "проблеми безґрунтяства" вказував і Ю. Шерех. Для ХХ століття з його політичними катаклізмами, руйнуваннями міжнародних бар'єрів це питання з питань: "Всі історичні процеси нашого часу ніби спеціально спрямовані на те, щоб позбавити людину ґрунту" – над нею тяжіє постійний "страх бути здмхненим з місця", "страх починати все, буквально все знову і спочатку" [Шерех Ю. Зустрічі з Заходом // Шерех Ю. Друга черга. – Сучасність. – 1978. – С. 62-63]. На думку Шереха, українське письменство відчуло цю загрозливу тенденцію ще на початку ХХ століття, і саме еміграція є одним з характерних виявів безґрунтяства.

Не обминули своєю увагою означену проблему і В. К. Винниченко та В. П. Домонтович, висвітлення якої відбувається у двох аспектах.

Перший з них – це втрата рідної землі як ґрунту, як основи духовного життя людини. В романі Домонтовича "Без ґрунту" (вельми промовистою є назва твору) відчуття "безґрунтяства" виявляється в роздумах головного героя Ростислава Михайловича над проблемами сучасної людини та її рідної землі: "Сучасна людини виробила в собі звичку не мати свого кутка. Вона розірвала пуповину, що зв'язувала її з материнським лоном місця. Відмовилася від почуття спільності з землею. Зреклася свідомості своєї тотожності з країною. Загубила згадку про свою спорідненість з вітчизною" [Домонтович В. Доктор Серафікус. Без ґрунту. – К., 1999 – С. 174].

Таке ж відчуття "безґрунтяства" присутнє і в творі Винниченка "Рівновага". Роман, що викликав бурхливе обговорення в дореволюційній критиці, подавав вражаючу картину морального занепаду політичної еміграції – вихідців із забезпечених кіл суспільства: міжфракційні сварки, відмова від революційної ідеології в ім'я задоволення особистих потреб або ж нових суспільних віянь (богושуканство, сатанізм), низька самодисципліна, негідна поведінка в побуті тощо.

Другий аспект проблеми "безґрунтяства" полягає вже у природі власне екзистенційній, коли втрата ґрунту – це усвідомлення абсурдності буття, страх перед неминучістю, самотність, зневіра і відчай. Ці екзистенціальні лежать в основі втрати "ґрунту" і героями Винниченка, і Домонтовича. І хоч герої повісті "Без ґрунту" перебувають не за межами рідної землі, проте суспільство і його цінності, криза свідомості призводять до абсурдистського сприйняття ними реального світу, коли реальність переплітається з ірреальністю, з повною відсутністю нормального органічного буття. Усі герої переживають цілий спектр екзистенційних станів, серед яких тривога, нудьга, непевність, навіть невроз. Найбільше мучить їх нудьга, відчуття марноти зусиль, беззмістовності життя.

Нудьга в Домонтовича підноситься до самостійного статусу: "Нудьга приносить з собою біль, викликає в людині химерні ілюзії, що досі спали, не прокидаючись, в невідомих і темних проваллях душі...". Нудьга – символ зайвості, загубленості героїв [Лавличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. – К., 1999 – С. 216]. У творах Домонтовича екзистенціальні мотиви проявляються, передусім, у настроях інтелігенції, розчарованої соціальними та етичними теоріями. Однією з істотних категорій філософії існування, що знаходить своє втілення в романі Домонтовича, є категорія абсурду. Усвідомлення абсурдності призводить до втрати внутрішньої рівноваги й "життєвого ґрунту".

Славнозвісна "теорія чесності з собою" В. Винниченка плавно трансформується в життєву теорію рівноваги. Прагнення людини до гармонії, погодженості слова та дії, поєднанні власних та соціальних потреб в реальному житті згармонізуватися не в змозі. В еміграції ж почуття дисгармонії посилюється. Відірвана від рідної землі та звичного оточення людина відчувається самотньо і абсурдно. Подібні розчарування переживають герої "Рівноваги", які існування поза Батьківщиною намагаються наповнити змістом, подолати душевну порожнечу "хто чим може: картами, кафе, вином, коханням" [Винниченко В. Рівновага // Винниченко В. Твори. – К., 1929 – С. 78]. У "Рівновазі" В. Винниченко намагався з'ясувати, як закордон, випробовуючи людину, відкидає "на терезах життя" пасивних натур, і навпаки, загартовує діяльних. Саме тому головні герої, переживши втрату ґрунту, у фіналі твору знову прагнуть його від-

найти. Для письменника-емігранта, яким був В.Винниченко, втрата зв'язку з вітчизною видавалася особливо болючою. Проблема безґрунтності з відлунням особистої драми митця постає і в його пізніших творах ("Пісня Ізраїля", "Поклади золота").

Таким чином, філософсько-інтелектуальний сюжет обговорюваних творів свідчить про спільність екзистенціальних мотивів. Самотність, страх, нерозуміння особливостей нового часу, а звідси й трагічне несприйняття навколишнього світу, який не відповідає внутрішній схемі, ірраціональність ідей, яка впливає із заперечення цього світу – все це ознаки, притаманні екзистенціалізму. І Ростислав Михайлович ("Без ґрунту"), і Аркадій, Хома, Шурка ("Рівновага") – це люди, які втрати-

ли ґрунт, тобто сенс у житті, підмінивши його різними теоріями, що втягують їх у замкнене коло ілюзій.

В екзистенціалізмі життя людини розглядається як одвічна драма, сюжет якої глибоко трагічний: народження – смерть. Основні герої антагоністи – людина і світ. Українській філософській думці теж притаманний подібний тип філософствування. Всій цій лінії властива передусім орієнтація на людину, що стоїть перед одвічними проблемами життя, смерті, зла тощо. Особливий характер такого вільного, не наукового філософствування породив й особливі жанрові форми: есе, драму, роман. Треба зазначити, що в цій контекст добре вписується творчий набуток В.К.Винниченка і В.П.Петрова-Домонтовича.

С.В. Бондар, асп.

ІСТОРИОСОФІЯ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ В.ПЕТРОВА

Постать Пантелеймона Куліша – одна з найсуперечливіших в українській літературній та суспільно-громадській думці. Це насамперед викликано неоднозначним сприйняттям П.Куліша його сучасниками, з іншого боку, суперечливою оцінкою його творчості значною кількістю пізніших дослідників літературної спадщини письменника, що спричинено складною еволюцією його власних поглядів. З даного приводу дуже слушно висловився Є.Маланюк, зазначаючи, що "нема в нашій літературі більш химерної постаті ніж Панько Куліш. Це була людина з тисячею масок..." [*Маланюк Є. Книга спостережень. – Торонто. – 1962. – С.11*]. Проте, незважаючи на складну еволюцію поглядів самого вченого, все ж в одному він завжди був послідовним – ідеї відродження України, що, мабуть, і викликало надзвичайно високу оцінку його творчості І.Лисяком-Рудницьким, який у ході аналізу консервативних ідей XIX ст. називає П.Куліша "винятком на тлі інтелектуальної безплідності тогочасного консерватизму" [*Лисяк-Рудницький І. Напрямки української політичної думки // Історичні есе. – К., 1994. – Т.2. – С.71*].

Саме ця суперечлива в одному та послідовна в іншому особистість і стала об'єктом зацікавлення видатного українського історика, археолога, етнографа, письменника – Віктора Петрова, дослідження якого були втілені у докторській дисертації останнього, під назвою "Пантелеймон Куліш у 50-ті роки. Життя. Ідеологія. Творчість". Такий, здавалося б короткий, етап життя Куліша вибраний В.Петровим не випадково, адже, як стверджував учений, у цей період уже сформувалися основні громадсько-суспільні позиції Куліша, а також якщо не опубліковані, то вже почали реалізовані основні літературні прагнення письменника: "Чорна Рада", "Записки о Южной Руси", "Грамматика" тощо. Погляди Куліша, сформовані у 50-ті роки, залишаються ще під впливом міркувань у попередній період його творчості, а також впливають, на думку Петрова, і подальшу діяльність вченого. Проте, коли здавалося цей задум уже реалізований, – мета досягнута, – Петров намагається доповнити свої дослідження діяльністю Куліша у 40-ві роки, а також його діяльністю після 50-х років. Проте, цей задум із різних життєвих обставин так і не був повністю реалізованим.

Дослідження В.Петровим життя й творчості П.Куліша досить багатогранне та охоплює цілий спектр життєвих моментів останнього та їх безпосередній вплив на формування суспільно-політичних, історичних та культурницьких прагнень письменника. Однією з перхресних тем усієї діяльності П.Куліша 50-х років, і не тільки, лишається "культурницька теорія" відродження

нації, яка, на думку Петрова, викликана виключно політичною ситуацією тогочасної України та становищем інтелігенції у Російській імперії.

В.Петров, зауважує, що політична ідеологія Куліша почала формуватись в обставинах Кирило-Мефодіївського товариства та остаточно оформилась в 50-х роках в атмосфері розмов і думок московських слов'янофілів. Прямим доказом даного твердження виступає аналіз П.Кулішем політичної ситуації у якій знаходилася Україна й українська справа тих часів. Безперечно, тогочасне українське національне життя "занепало" і потребувало "оновлення", суттєвим є на думку В.Петрова те, що тема "оновлення" нації у П.Куліша нерозривно пов'язана з темою "письменників". Відродити національні сили України із занепаду не можна, як гадає Куліш без розвитку творчої діяльності письменників. Інакше кажучи, проблема національного відродження, відродження нації трансплантується у Куліша, як проблема насамперед, літературна, тобто як відродження національної літератури. Петров, зауважує, що такий "асоціальний перехід думки Куліша від гадки про Україну до гадки про її письменників (Шевченка й себе), – надзвичайно характерний для всіх політично-громадських та національних ідеологічних побудовань Кулішевих. Скорбота за Україну, це для нього сум за долю її письменників. Українська справа – це справа не політичної незалежності, а культурного поступу. Розквіт літератури в даній нації – це ознака життя могутнішого й вірнішого, ніж оце політичне існування незалежної державності. І тому долю української нації Куліш зв'язує з долею її письменників, воля для загнаних у підпілля письменників і воля слова, – вільне слово, – отже тут джерело українського національного оновлення" [Теорія "культурництва" в Кулішевому листуванні р.1856-7 // *Петров В. П. Куліш у 50-ті рр. Життя. Ідеологія. Творчість / ВУАН Збірник історико-філологічного відділу. – К., 1929. – Т.1. – №88. – С.288*].

Ліквідацію державної ідеї, ідеї політичної незалежності української нації, як стверджує В.Петров, Куліш приймає під впливом політичних обставин 50-х років. Адже, будучи людиною обставин, людиною свого часу, тверезо зважаючи на реальні можливості національної акції, – Куліш за ліквідацію, за кінець окремого самостійного життя нації. Своє категоричне "за" він аргументує моралістичними міркуваннями. Ідеал етичний, на його думку, вищий від усіх ідеалів, що варті людської гідності. "...Спаситель, – як каже Куліш, – доброта і благодать душі". "І тому, – додає він, – поставимо їх головною ціллю життя, а все інше нехай буде їх основними формами." Отже, як стверджує В.Петров, національна сотеріологія Куліша,